

THE DEVELOPMENT OF HERITAGE PROTECTION IN LITHUANIA

(From the late 18th century until 1995)

In Lithuania, the work of protecting heritage and managing cultural properties started considerably later than it did elsewhere in Europe. After the Partition of Polish-Lithuanian Commonwealth, tsarist Russia annexed Lithuania. Its administration did not take any care of Lithuanian historical monuments, and about 1800, it pulled down the Royal Palace of the Lower Castle, the gates of defensive city wall, and even parts of the wall; Catholic churches were also transformed into Russian Orthodox churches.

At the turn of the 18th–19th century there was already some awareness of the value of Lithuanian heritage. Such interest is evidenced by the drawings of the late 18th-century artist Pranciškus Smuglevičius, who depicted the castles of Vilnius and its defensive wall with the gates. The same sentiment is obvious in the drawings of the frescoes of the Castle of Trakai Island that Vincas Smakauskas made in 1822. The publications by Jonas Kazimieras Vilčinskas and Napoleonas Orda in the second half of the 19th century featured prominent buildings and sites of the past.

In 1855, the Interim Archaeological Commission was set up and chaired by Eustachijus Tiškevičius. Though the activity of the commission was of an amateur nature, it was responsible for the first archaeological excavations and founded the Museum of Antiquities in Vilnius. It encouraged publishers to produce albums highlighting the historic cultural riches of Lithuania. After the 1863 uprising, the occupying authorities liquidated this commission.

In the early 20th century, the restoration work in St Anne's Church in Vilnius (1902–1909) and the 1906 restoration of St Michael's Church laid the foundations of heritage management based on "scientific principles".

The rising Lithuanian national liberation movement strengthened the awareness of the historic past. One of the goals of the Lithuanian Scientific Society founded in 1907 was "to research the Lithuanian nation and the lands inhabited by it". The personal efforts of Dr Jonas Basanavičius, who chaired the society, succeeded in saving the tower of the Upper Castle of Vilnius from the construction of a water supply basin.

Soon after the declaration of Lithuania's independence, an order establishing a State Archaeology Commission was issued. The chair of the commission was Tadas Daugirdas. The commission took care of the preservation and conservation of the churches at Pažaislis and Zapyškis (Kaunas District). It accumulated some information on cultural properties and concluded over 90 commitments to protect archaeological and architectural monuments. However, the operations of the commission failed to receive adequate financing, eventually leading to its dissolution in 1925.

In 1926, the Ministry of Education founded a Register Office of Historic Monuments, which was quite actively involved in making a register of cultural monuments from 1934 to 1936.

In 1936 a new law on the Vytautas Magnus Cultural Museum provided for the establishment of a new position and a section for the conservation of Lithuanian monuments. Paulius Galaunė was personally responsible for making the museum the leading office in the protection of Lithuanian heritage. From 1936, Vladas Pryšmantas ran the conservation section, and from 1938 until 1941, Vytautas Jonnies took office.

In the 1930s, conservation work on Kaunas Castle and the castles of Panemunė and Raudonė were undertaken, and the fort-hills at Apuolė, Seredžius, Norkūnai, and the site of Kaunas Castle were purchased by the state.

However, a very important law for the protection of cultural monuments, which was drafted in 1926, 1933, 1938 and 1939, was only signed on 20 July 1940, when Soviet armed forces were already in the country. Under the new law, an Office of Cultural Monuments Protection staffed with 12 people started operating within the Ministry of Education. It was headed by Adolfas Nezabitauskis from 1941 until 1944.

Restauruota Šv. Onos bažnyčia
Restored Church of St. Anne

At that time, other key acts, namely, Regulations for the Protection of Cultural Monuments and the Order of the Register of Cultural Monuments, went into force. In 1943, the occupying German authorities terminated the activity of the office.

In 1922, the country of Vilnius was occupied by Poland and experienced the practices of the older and better-established Polish heritage protection system. An Office of Senior Conservator of Monuments was founded for Vilnius. The senior conservators in this office were Jerzy Remer (in 1929 he was appointed Conservator General of Poland), Stanisław Lorentz, Ksawer Piwocki and Witold Kiezkowski. Works of importance were undertaken, such as the structural reinforcement of Vilnius Cathedral and the restoration of Vilnius University, the churches of Vilnius, the Upper Castle of Vilnius, and the Castle of Trakai.

After World War II, Lithuanian cultural monuments, especially in Vilnius, Klaipėda and Šiauliai fell prey to the destructive attacks of occupying authorities.

It was only in 1949 that the authorities of Soviet Lithuania drafted and approved some regulations for the safeguarding of cultural properties, following the respective decree of the Council of Ministers of the USSR. In 1950, the first organization to undertake monument conservation and restoration works was founded under the title of the Scientific Restoration-Production Workshop, which was later transformed into the Cultural Monuments Restoration Trust with eight boards and a Monument Conservation Institute (which was engaged in research, conservation, restoration and design work) in Vilnius with affiliate offices in Kaunas and Klaipėda.

At the outset, several institutions were in charge of heritage protection. From 1963, the Culture Ministry was made the lead agency in the field with its new Museums and Cultural Monument Protection Board (11 employees), which continued its work until 1990.

In 1960, on the 10th anniversary of the Scientific Restoration-Production Workshop, Lithuania fell under heavy criticism from the central authorities of the USSR for having rebuilt the Castle of Trakai. There were attempts to suppress work of this kind by cutting short financing of heritage protection. The leaders of the Inspectorate for the Protection of Architectural Monuments and the State Construction and Architecture Committee were dismissed. Despite the attacks, the Lithuanian government went ahead to approve, in 1961, the first list of 196 items of architectural monuments (of national importance). In 1963, pressure from Moscow was applied to eliminate 18 churches from the list. At the same time, the Ministry of Culture was delegated the approval of the lists of monuments of local importance. The government approved the lists of national monuments of Soviet Lithuania. By 1972, all the lists of monuments on archaeology, architecture, history, art, and urban development were drawn up and approved. It was published in 1973 as a separate publication that featured 9,896 properties.

1967 Lithuania, together with Byelorussia and Estonia, enacted a new Law on the Protection of Cultural Monuments. The authorities of the USSR adopted such law only in 1976. Due to it Lithuania had to accept the law from the centre, but it managed to supplement 15 additional articles in the local law.

In 1967, the Ministry of Culture succeeded in founding a regularly staffed Scientific Methodological Council for the Protection of Cultural Monuments (now the Cultural Heritage Centre). In the 1960s, offices for monument inspection were founded in Vilnius, Kaunas and Klaipėda. In 1975, the local authorities of all the districts and the town of Neringa introduced into their organization the position of a heritage protection specialist. Over these decades, a Lithuanian and local institutional framework for heritage protection was established, and the lists of all kinds of cultural monuments (though influenced by Soviet ideology) were prepared and legally approved.

The key work in the field of cultural heritage conservation during the Soviet period was carried out as part of the reconstruction (regeneration) projects for the old towns of Vilnius, Kaunas, Klaipėda and Trakai. Vilnius Old Town reconstruction project begun in 1956. It was the first of such kind projects in the USSR.

These plans have been partially implemented. Quite a number of these restoration works do deserve mentioning. Among them, the work on public buildings, like Vilnius University with the Church of St John the Baptist and St John the Evangelist (work was completed to mark the 400th anniversary of Vilnius University and awarded the European Gold Medal for Heritage Protection), Kaunas Town Hall, Kaunas Musical Theatre, and Klaipėda Post Office. The restoration work carried out in the Churches of St Peter and Paul, St Casimir's and St Anne's in Vilnius, in the complex of Pažaislis Camaldolese monastery, the Bernardine Church and Monastery in Tytuvėnai. The reconstruction work of Tolminkiemis Church in the Kaliningrad enclave of Russia were also successful. The projects carried out on Trakai Castle, the arsenal building of the Lower Castle of Vilnius, and the castles of Biržai, Kaunas, Raudondvaris, Raudonė and Panemunė exemplify the restoration work in the field of defensive architecture. The palace on Daukantas Square (now the Presidential Palace), the Maironis' House in Kaunas, the park and mansion of the Palanga manor (which was adapted to house the Amber Museum), Verkių palace, and individual buildings of the Pakruojis, Dūkštas, Rokiškis, Noriūnai, Taujėnai, Astravas manors. Restorers designed the site and supervised the relocation and building of the structures for the Rumšiškės Open-air Countryside Museum (Kaišiadorys District). They were involved in the restoration of the patrimonial homesteads of the eminent Lithuanian writers and artists Žemaitė, Martynas Jankus, Salomeja Nėris, Antanas Vienuolis and Juozas Žikaras. Conservation and reinforcement work were begun on the hill forts at Kernavė, Merkinė, Liškiava, Punia, Godinga, and others.

The Lithuanian National Independence Movement that started in 1988 brought to attention the negative impact of the Soviet occupation on national cultural heritage and its protection. Urged by the movement, in 1989 the government of Soviet Lithuania created a commission to reassess the existing system of cultural heritage protection. Based on the recommendations of the commission, in July 30, 1990 the Supreme Council of the Republic of Lithuania the Reconstituent Seimas (parliament) adopted the Interim Law on the Inspection of Heritage Protection and founded the Inspectorate for the Protection Cultural Heritage (director Naglis Puteikis) at the parliament. Concurrently, the Monument Protection Department was created at the Lithuanian Government (director Vytautas Zubovas; from 1994, Jonas Glemža). At the same time, the Cultural Monuments Restoration Trust and its institute went through a premature privatization process, the negative implication of which is still being experienced by the entire heritage protection system in Lithuania. Some of the boards of restorers, unprepared to operate under free market conditions were forced to discontinue operating. With that, quite a few experienced specialists were lost and research capabilities drained.

A new law on cultural heritage protection began to be drafted in 1991, but at the drafting stage it was split into two separate laws. Thus a Law on the Protection Immovable Cultural Properties was enacted in 1994, and a Law on the Protection Movable Cultural Properties came into force in 1996. Since the functions of the Inspectorate for Cultural Heritage Protection and the Monument Protection Department frequently overlapped, generating a dose of antagonism, in 1995, based on the Law on Immovable Cultural Properties Protection, the two agencies were merged to produce the current Department of Cultural Heritage Protection (headed in turn by Jonas Glemža, Naglis Puteikis, and Diana Varnaitė).

The situation in heritage protection started improving after 1993, when the Department of Cultural Heritage Protection started receiving money from the state budget to work on heritage buildings and sites. In 1995–1996 the department received 15 million litas every year to support this field.

Written by Dr. Jonas Glemža
Photos Sigita Gaudėža

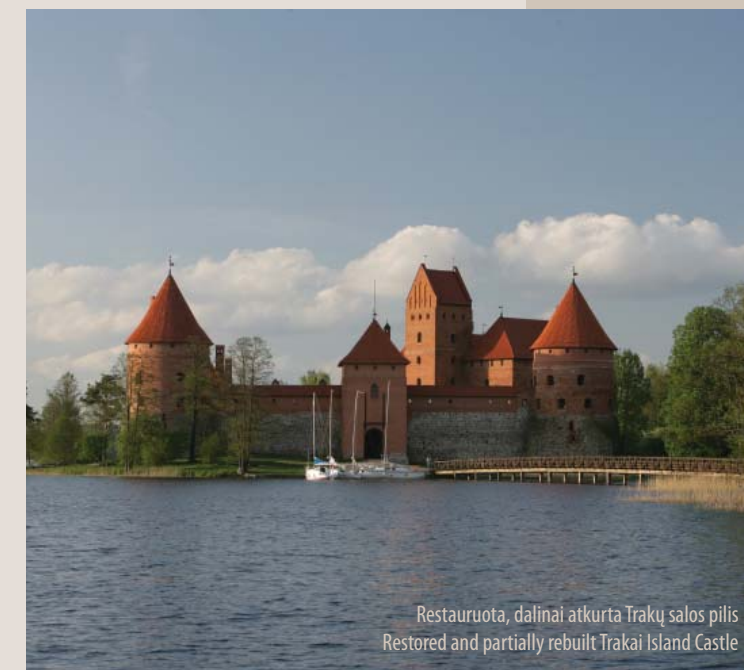

KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS

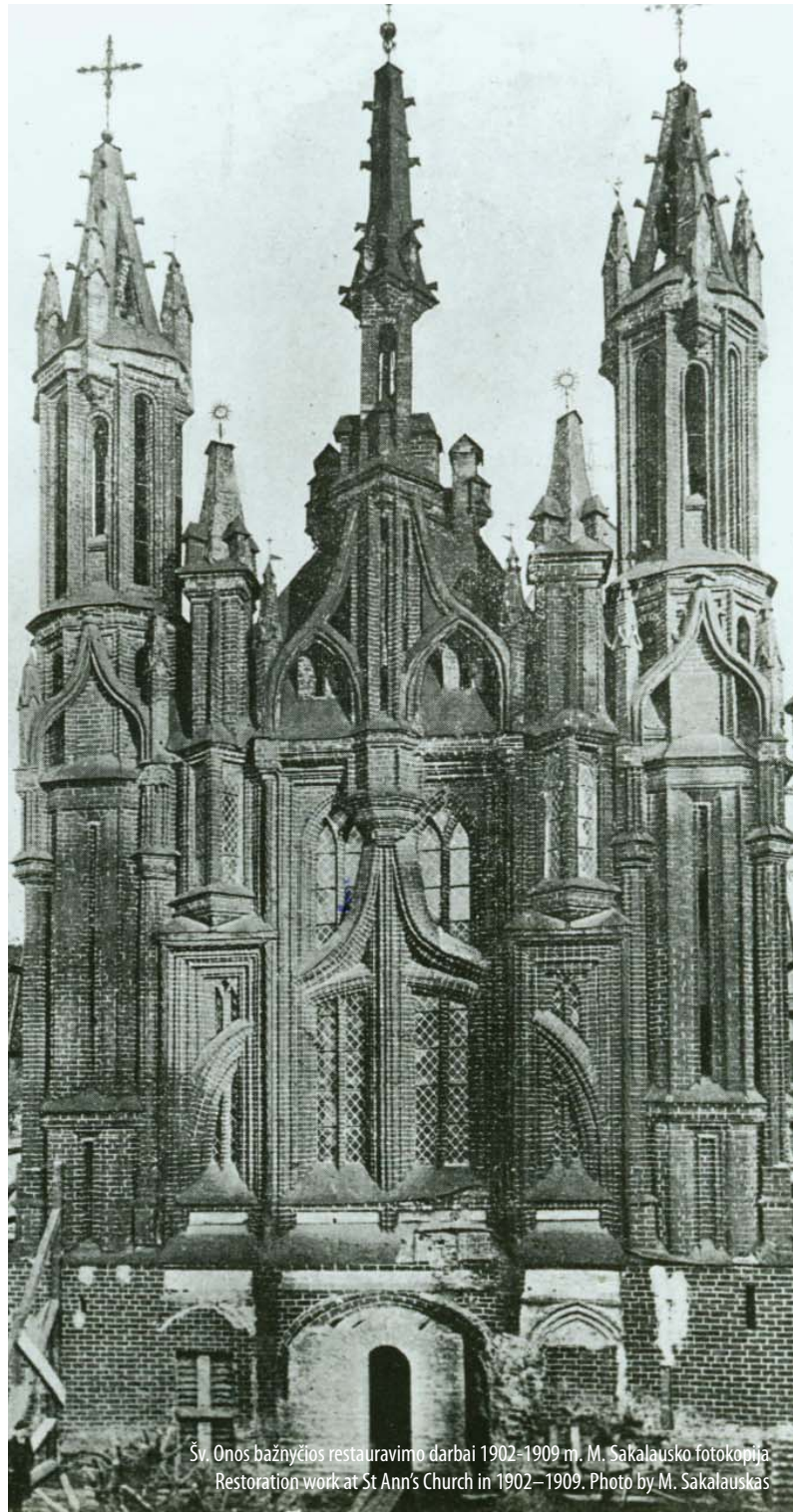

PAVELDOSAUGOS RAIDĄ LIETUVOJE

THE DEVELOPMENT OF HERITAGE PROTECTION IN LITHUANIA

Restauruota, dalinai atkurta Trakų salos pilis
Restored and partially rebuilt Trakai Island Castle

Šv. Onos bažnyčios restauravimo darbai 1902–1909 m. M. Sakalausko fotokopija
Restoration work at St Ann's Church in 1902–1909. Photo by M. Sakalauskas

PAVELDOSAUGOS RAIDA LIETUVOJE

(XVIII a. pabaiga–1995 m.)

Lietuvoje paveldosaugos ir paveldotvarkos darbai buvo pradėti gerokai vėliau negu kitose Europos šalyse. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Lietuva buvo prijungta prie carinės Rusijos imperijos, kurios administracija nesirūpino Lietuvos praeities paminklais, o apie 1800 m. Vilniuje nugriovė Žemutinės pilies Valdojų rūmus, miesto gynybinės sienos vartus ir sienas, katalikų bažnyčias vertė cerkvėmis.

Tačiau XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje imta domėtis Lietuvos kultūros paveldu. Tai liudija Pranciškaus Smuglevičiaus piešiniai, vaizduojantys XVIII a. pabaigos Vilniaus pils, miesto gynybinę sieną ir vartus, Vinco Smakausko 1822 m. nupieštos Trakų salos pilies freskos arba XIX a. antrojoje pusėje Jono Kazimiero Vilčinskio ir Napoleono Ordos leidiniai apie vertingus praeities pastatus ir vietas.

1855 m. buvo įsteigta Laikinoji archeologinė komisija, kurios pirmininku tapo Eustachijus Tiškevičius. Nors komisijos veikla buvo mėgėjiška, ji organizavo pirmuosius archeologinius kasinėjimus, Vilniuje įkūrė Senienų muziejų, skatino leisti istorijos vertybių albumus. Po 1863 m. sukilimo valdžia šią komisiją likvidavo.

XX a. pradžioje, 1902–1909 m. restauruojant Vilniaus šv. Onos ir 1906 m. – šv. Mykolo bažnyčias, buvo pradėti paveldotvarkos darbai, pagrįsti „moksline restauravimu“.

Lietuvoje kylantis nacionalinio išsivadavimo kultūrinis sąjūdis taip pat ėmė labiau domėtis istorine praeimi. Vienas iš 1907 m. įkurtos Lietuvos mokslo draugijos uždavinių – „tirti lietuvių tautą ir jos apgyventą kraštą“. Draugijos pirmininko dr. Jono Basanavičiaus pastangomis pavyko išgelbėti Vilniaus aukštutinės pilies bokštą nuo vandentiekio rezervuaro statybos.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, 1919 m. rugpjūčio 18 d. buvo paskelbtas Valstybės archeologijos komisijos įstatymas. Šios komisijos pirmininkas buvo Tadas Daugirdas. Ji rūpinosi Pažaislio ir Zapyškio (Kauno r.) bažnyčių išsaugojimu ir konservavimu, kaupė informaciją apie vertybes, sudarė per 90 pasižadėjimų saugoti archeologijos ir architektūros paminklus. Deja, komisijos veikla buvo menkai finansuojama, todėl 1925 m. ji atsistatydino.

1926 m. Švietimo ministerija įsteigė Senovės paminklų referentūrą, kuri aktyviau veikė 1934–1936 m. registruodama kultūros paminklus.

1936 m. priėmus Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus įstatymą ir pagal jį muziejuje įsteigus Lietuvos paminklų konservatoriaus pareigybę bei skyrių, Pauliaus Galaunės iniciatyva šis muziejus ėmė vadovauti Lietuvos paveldo apsaugai. Jame konservatoriais nuo 1936 m. dirbo Vladas Prysmanas, 1938–1941 m. – Vytautas Jonynas.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje buvo atliekami Kauno, Panemunės, Raudonės pilių gelbėjimo darbai, išperkami Apuolės, Seredžiaus, Norkūnų piliakalniai ir Kauno piliavietė.

Tačiau labai svarbus Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, rengtas 1926, 1933, 1938 ir 1939 m., buvo pasirašytas tik 1940 m. liepos 20 d., Lietuvoje jau esant sovietinei kariuomenei. Pagal šį įstatymą Švietimo ministerijos sistemoje ėmė veikti Kultūros paminklų apsaugos įstaiga, turėjusi 12 darbuotojų. 1941–1944 m. jai vadovavo Adolfas Nezabitauskis. Tuo metu buvo priimti kiti svarbūs aktai – Kultūros paminklų apsaugos taisyklės ir Kultūros paminklų registravimo įsakymas. 1943 m. vokiečių valdžia nutraukė šios įstaigos veiklą.

Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte nuo 1922 m. galiojo Lenkijos paveldosaugos sistema, turėjusi senesnes ir tvirtesnes paveldo apsaugos tradicijas. Vilniaus kraštui buvo įsteigta Vyriausiojo paminklų konservatoriaus įstaiga. Jos vyriausieji konservatoriai buvo Jerzys Remeris (1929 m. jis buvo paskirtas visos Lenkijos generaliniu konservatoriumi), Stanisławas Lorentzas, Ksaweras Piwowski, Witoldas Kieszkowskis. Svarbūs paveldotvarkos darbai buvo atliekami stiprinant Vilniaus katedrą, restauruojant Vilniaus universiteto patalpas, bažnyčias, Vilniaus aukštutinę, Trakų pils ir kitus objektus.

Po Antrojo pasaulinio karo niokojamoji jėga neaplenkė ir okupuotos Lietuvos, jos kultūros paminklų, ypač Vilniuje, Klaipėdoje, Šiauliuose.

Pokario metais stimulų rūpintis paveldosauga suteikė tik 1949 m. Lietuvos sovietinės vyriausybės pagal SSRS ministrų tarybos priimtą nutarimą patvirtinti Kultūros paminklų apsaugos nuostatai. 1950 m. buvo įsteigta pirmoji Lietuvoje paminklotvarkos darbų organizacija – Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė (MRGD), vėliau tapusi Respublikiniu kultūros paminklų restauravimo trestu su 8 valdybomis ir Paminklų konservavimo institutu (tyrimo, konservavimo, restauravimo, projektavimo darbams), turėjusi filialus Kaune ir Klaipėdoje.

Pradžioje paveldosauga buvo išsklaidyta atskiroms žinyboms. Nuo 1963 m. visa kultūros paminklų apsauga ėmė rūpintis Kultūros ministerija – joje buvo įkurta Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba (11 darbuotojų), veikusi iki 1990 m. pradžios. Kultūros ministerijos sistemoje veikė ir Kultūros paminklų restauravimo trestas bei Paminklų konservavimo institutas.

1960 m. minint Lietuvos paminklų restauratorių organizacijos, MRGD, veiklos pirmąjį dešimtmetį SSRS vadovybė Lietuvą griežtai kritikavo už Trakų pilies atstatymą. Buvo griebtasi represijų, mažinamas paveldosaugos finansavimas, atleisti Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos bei Statybos ir architektūros komiteto vadovai. Nepaisydama tokio puolimo, to meto Lietuvos vyriausybė 1961 m. patvirtino pirmąjį 196 architektūros paminklų (respublikinės reikšmės) sąrašą; 1963 m. Maskvos spaudimu iš jo buvo išbraukti 18 bažnyčių. Tačiau tuo metu Kultūros ministerijai buvo suteikta teisė tvirtinti vietinės reikšmės paminklų sąrašus, o tvirtinti respublikinės reikšmės sąrašus pasilikti vyriausybė. Iki 1972 m. pavyko patvirtinti visus respublikinės ir vietinės reikšmės archeologijos, istorijos, architektūros, urbanistikos ir dailės paminklų sąrašus ir 1973 m. išleisti juos atskiru leidiniu (jame buvo 9896 objektai arba jų kompleksai).

Lietuvoje, kaip ir Estijoje bei Baltarusijoje, 1967 m. buvo priimtas naujas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, o SSRS bendras naujas atitinkamas įstatymas priimtas tik 1976 m. Dėl to Lietuva 1977 m. taip pat turėjo priimti analogišką įstatymą, bet apgynė teisę jį papildyti 15 straipsniais.

1967 m. Kultūros ministerijai pavyko įsteigti etatinę Mokslinę metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą (dab. Kultūros paveldo centras). Tą dešimtmetį Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje buvo įsteigtos paminklų inspekcijos, o nuo 1975 m. visuose rajonuose ir Neringos mieste – po vieną paveldosaugos darbuotojo pareigybę. Per šį laikotarpį pamažu buvo sukurta visos Lietuvos bei vietinė paveldosaugos institucinė sistema ir juridškai patvirtinti to meto visų rūšių kultūros paminklų sąrašai, nors ir turėję sovietinės ideologinės sistemos antspaudą.

Svarbiausi sovietiniu laikotarpiu atlikti paveldotvarkos darbai – 1956 m. pradėti ir baigti rengti Kauno, Kėdainių, Klaipėdos, Trakų ir Vilniaus senamiesčių rekonstravimo (regeneravimo) projektai (Vilniaus senamiesčio projektas – pirmasis Sovietų Sąjungoje); tie projektai buvo iš dalies įgyvendinami. Iš restauruotų visuomeninių pastatų paminėtini Vilniaus universitetas su šv. Jonų bažnyčia (Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejui, pažymėta Europos aukso medaliu už paminklų apsaugą), Kauno rotušė, Muzikinis teatras, Klaipėdos paštas. Bažnyčių grupėje dar pažymėtini darbai Vilniaus šv. Petro ir Povilo, šv. Kazimiero, šv. Onos bažnyčiose, Pažaislio ansamblyje, Kretingos ir Tytuvėnų vienuolynuose, atkuriant Kaliningrado srityje (Rusija) esančią Tolminkiemio bažnyčią ir kt. Gynybinės architektūros srityje svarbiausi darbai atlikti Trakų pilyse, Vilniaus žemutinės pilies arsenale, Biržų, Kauno, Raudondvario, Raudonės ir Panemunės pilyse. Buvo restauruoti reprezentaciniai rūmai (dabar Prezidentūra) Vilniuje, Maironio namai Kaune, Palangos dvaro rūmai, juos pritaikant Gintaro muziejui, ir parkas, Verkių dvaro rūmai, taip pat atskiri pastatai Pakruojo, Dūkšto, Rokiškių, Noriūnų, Taujėnų, Astravo dvarų sodybose. Restauratoriai projektavo, perkėlė ir sustatė Liaudies buitės muziejaus pastatus Rumiškėse (Kaišiadorių r.). Jie tvarkė Žemaitės, Martyno Jankaus, Salomėjos Nėries, Antano Vienuolio, Juozo Zikaro ir kitas memorialines sodybas. Pradėti piliakalnių konservavimo ir stiprinimo darbai Kernavės, Merkinės, Liškiavos, Punios, Gondingos ir kituose piliakalniuose.

1988 m. įkurtas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis atkreipė dėmesį į neigiamą sovietinės okupacijos įtaką kultūros palikimui ir paveldosaugai. Jo skatinama sovietinės Lietuvos vyriausybė 1989 m. sudarė komisiją

visai paveldosaugos sistemai įvertinti. Šios komisijos siūlymu 1990 m. liepos 30 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas priėmė Kultūros paveldo apsaugos inspekcijos laikinąjį įstatymą ir prie Seimo įsteigė Kultūros paveldo apsaugos inspekciją (generalinis direktorius Naglis Puteikis). Tuo metu prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės buvo įsteigtas Paminklotvarkos departamentas (generalinis direktorius Vytautas Zubovas, nuo 1994 m. – Jonas Glemža). Tuo metu buvo decentralizuotas Kultūros paminklų restauravimo trestas bei jo institutas ir įvykdyta ne visai apgalvota šios sistemos privatizacija, kurios neigiami padariniai paveldotvarkos srityje jaučiami iki šiol. Dalis buvusių restauravimo valdybų nebuvo pasirengusios dirbti laisvosios rinkos sąlygomis ir visai išnyko. Ypač nukentėjo paveldo tyrimų sritis, buvo prarasta nemaža specialistų.

Dar 1991 m. buvo imta rengti naują Kultūros vertybių apsaugos įstatymą, kuris rengiamas suskilo į du atskirus įstatymus, dėl to 1994 m. buvo priimtas Nekilnojamojų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, o

1996 m. – Kilnojamojų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Kadangi iki tol Kultūros paveldo apsaugos inspekcijos ir Paminklotvarkos departamento funkcijos neretai sutapo ir dėl to kildavo jų priešprieša, pagal Nekilnojamojų kultūros vertybių apsaugos įstatymą abi institucijos 1995 m. buvo sujungtos į bendrą Kultūros vertybių apsaugos departamentą (direktorius J. Glemža, vėliau – N. Puteikis, Diana Varnaitė).

Paveldotvarkos srityje padėtis kiek gerėja nuo 1993 m., kai Kultūros vertybių apsaugos departamentas ėmė gauti valstybės biudžeto lėšų kultūros paveldo objektams tvarkyti, o 1994–1995 m. buvo gauta iki 15 mln. litų šiai sričiai remti.

Teksto autorius Dr. Jonas Glemža
Fotografas Sigitas Gaudėža

Restauruotas Vilniaus universiteto ansamblis
Restored ensemble of Vilnius University